

9. INTELEKTUALAC KAO KNJIŽEVNI LIK: OD HEROIZMA DO KIČA

Bojan Đorđević

UDK: 821.163.41/42:316.344.32

Sažetak: U radu se analizira predstavljanje intelektualca kao književnog lika u savremenoj književnosti. Nastoji se pokazati kako je paradigma ovakvog književnog lika doživljavala promene naporedo sa promenama paradigme intelektualca u svakodnevnom životu. U radu se najpre daju osnovni teorijski postulati izgradnje književnog lika, a napose lika intelektualca. Potom se ukazuje na aspekte predstavljanja lika intelektualca u devetnaestom i dvadesetom stoleću. Dok se intelektualac i u javnom diskursu doživljavao tokom devetnaestog i većim delom dvadesetog stoleća kao oličenje ili opozit etičkog principa, gotovo mitska figura pravедnika/heroja ili grešnika, dotle je i njegova predstava u književnosti išla putanjom zacrtanom još od doba klasicizma. Intelektualac kao književni lik u takvoj, "klasičnoj" vizuri, još je pre svega nosilac unutarnjih borbi koje po svemu reflektuju borbe ideja i ideologija u realnosti njegova (i piščeva) vremena. Kako se u osamdesetim i devedesetim godinama dvadesetog stoleća stala razarati i razgrađivati klasična slika o intelektualcu i njegovoj poziciji u javnom prostoru, tako je i književni lik intelektualca pretrpeo znakovite promene. U "razglobljenom" svetu, i predstava intelektualca u književnosti dobija sasvim drugi diskurs, što se u ovom radu pokazuje na nekolikim primerima iz savremene hrvatske i srpske proze. Od lika koji je u tzv. stabilnom diskursu oličavao mislioca sa etičkim utemeljenjem, a to će onda reći heroja ili izdajnika, danas je lik intelektualca u književnosti moguće ostvarivati samo na nivou snažne revalorizacije ili destrukcije. Ukoliko ga se nastoji održati u prethodnom diskursu, tada taj lik prerasta u običnu kič-figuru, "ideju koja govori", te koja nema svoje umetničko dejstvo, niti se oformljuje kao delatni junak proznog dela.

Ključne reči: intelektualac, književni lik, heroizam, kič, ideologija, diskurs, savremena proza

1.

Prilikom izgradnje književnog lika, pisac sprovodi svojevrsno "mapiranje". To znači da se sva varijantna određenja lika povezuju sa odabranim normativnim određenjem. Kako je normativno određenje intelektualca odnos prema univerzalnim i ssevremenim problemima sveta i čoveka u njemu, te odnos prema sopstvenoj ulozi i poziciji u društvu, to je

i lik intelektualca u književnosti (pre svega imamo u vidu fikcionalna prozna ostvarenja)¹ neodvojiv od realnog diskursa, pa bilo da ga fiktivni lik promišlja, kritikuje, argumentuje ili revalorizuje (sve do krajnje konsekvence negacije realnog diskursa, tj. svođenja fakta na fikciju, kao u nekim primerima tzv. postmodernističke proze). I kao što su u realnom prostoru i vremenu intelektualci na univerzalna pitanja dobra i zla, ljubavi i smrti, prolaznosti i večnosti, religije i ideologije, kao i na nacionalne i socijalne dileme, davali različite odgovore, tako i intelektualac u vremenu i prostoru naracije na različite načine percipira ta pitanja i probleme, i odgovara na njih (dovoljno je uporediti stav prema vremenu i prolaznosti koji zauzimaju Gilgameš, Hamlet i Hans Kastorp). Uz to, ne sme se zaboraviti da, kao i u realnom vremenu, i u vremenu naracije jedan književni lik, pa i lik intelektualca, deluje u korelaciji (bila ona simbiotička ili agonska) sa drugim književnim likovima.

Ako pođemo od Genetteovog pojma *dominantne narativne logike*² u jednom proznom delu, onda ćemo se nesumnjivo složiti da za devetnaesto stoleće i veći deo dvadesetog stoleća možemo u proznim delima kao mejnstrim struju izdvojiti tzv. intelektualizovano pripovedanje (u većoj ili manjoj meri, zavisno od književnog pravca). Tokom ovog perioda gotovo svi pisci, u svim kulturama, kako primećuje Zoran Konstantinović,³ bili su “ubeđeni Evropljani” (uključujući tu i turske, ruske i američke prozaiste). To je uticalo na to da, više nego bilo koji drugi književni lik, upravo lik intelektualca suštinski bude ideološki uslovljen. Iako je književnost u tom dugom vremenskom periodu bila relativno stabilnom granicom odvojena od drugih sistema, ideologizacija je nalagala da i književni likovi vrše društvenu funkciju različitu od funkcije drugih sistema. Naravno, to je nužno vodilo u opasnost da kada se ti drugi sistemi – pre svega filozofski, etički i politički – ospolje kroz totalitarni diskurs, što se desilo u prvoj polovini dvadesetog stoleća, i književni lik intelektualca postane “ideja koja govori”. Tome je pogodovalo i to što su “klasični” pisci toga razdoblja davali prednost tzv. aristokratiji duha nad demokratijom (Mann, Zweig, Gide, Rolland, Krleža). Književni lik intelektualca, u svakom slučaju, i bez obzira sa kakvim se dilemama suočavao i nosio, oličavao je “prirodnu” dominaciju Zapada i imao, da ponovo citiramo Konstantinovića, “monopol nad humanizmom”.⁴

S druge strane, signifikantnost književnog lika intelektualca određena je, ipak, prirodom same književnosti, tj. poetičkim osobinama određenog proznog dela. Ta signifikantnost nije ničim prevashodna, ni nužno hijerarhijski višega reda, u odnosu na signifikantnost ostalih književnih likova. Ili to barem ne bi trebalo da bude ako se želi očuvati autonomnost, konzistentnost i višeslojnost književnog dela. S jedne strane, zato što je intelektualac kao književni lik tek ravnopravni deo narativnih polja u pripovednoj prozi. S druge strane, načini književnoumetničkog ospoljavanja i izgradnje takvoga lika u suštini se ne razlikuju od ospoljavanja i izgradnje bilo kog književnog lika.

¹ Posebno istraživanje, i poseban uvid u ovaj problem, zahtevala bi dela tzv. autobiografske i memoarske proze. Iako dublje uronjena u realnost, i ova dela nose potencijal fikcionalnosti, ostvaren uvek u većoj ili manjoj meri. Kako ta dela uglavnom i pišu intelektualci, to bi bilo zanimljivo odrediti semantička polja tzv. autorskog i naratorskog glasa i videti na kojim se nivoima oni prepliću. To bi, međutim, bila tema za neko sledeće istraživanje.

² Gérard GENETTE, *Figures III*, Paris 1972., 11.

³ Zoran KONSTANTINOVIĆ, “Književnost kao alternativna ideologija”, *Iz književnosti: poetika – kritika – istorija: zbornik radova u čast Predraga Palavestre* (ur. Miodrag Matićki), Beograd 1997., 471.

⁴ *Isto*, 473.

2.

Na ovom stupnju od presudne važnosti biva čitalačka recepcija. Odmah ćemo ustvrditi da je to ključni momenat u razumevanju transformacije lika intelektualca u književnosti od figure heroja ili grešnika do figure skeptika i eskapiste, ili – u najgorem slučaju – do kič-figure danas. Čitalačka recepcija je, vremenom, zapravo, proizvela attribute koji su prirasli uz književni lik intelektualca u onome što obično, često kolokvijalno, nazivamo klasičnom prozom devetnaestog i dvadesetog stoleća. Jer, čak i kad odbacimo sva zastranjenja sociološke kritike književnosti, moraćemo se složiti sa Wolfgangom Iserom da, usprkos svojoj autonomnosti (ili težnji da budu što više autonomni), “fiktionalni tekstovi istovremeno sadrže takva pitanja i probleme koji proishode iz prinude svakidašnjeg delanja”.⁵ Zapamtićemo ovaj – po našem sudu tačan – zaključak kada budemo došli do figure intelektualca u savremenoj prozi, i tada ćemo se ponovo vratiti Iseru. Sada treba izreći jednu aporičnu tvrdnju: proza devetnaestog i dobrog dela dvadesetog stoleća, a naročito roman, a poglavito u hrvatskoj i srpskoj književnosti (“na ovim našim prostorima”, kako se to sad eufemistički i politički korektno govori, kako bi se izbeglo pominjanje jugoslovenskog kulturnog prostora), predstavlja, zapravo, narativno suočavanje sa istorijom, a kao što nas upozorava narator *Rata i mira*, “predmet istorije je život naroda i čovečanstva”. Naravno da je tada teško da predmet naracije o istoriji bude pojedinac, pa ma on bio i intelektualno potentan kao književni lik. Tako je u ovom periodu književnik – od narodnog pevača do akademski obrazovanog pisca – morao da postvaruje “ideju nacije” ako je želeo bilo kakvu recepciju svoga dela. I tek posle Prvog svetskog rata događa se u srpskoj i hrvatskoj književnosti “agon sa istorijom” (ali ne i oslobađanje od istorije – to će pokušati tek jedna struja avangarde). Istorija biva prvi put negativno valorizovana (Krleža, Cesarec, Crnjanski, Vasiljev). Intelektualno suočavanje sa istorijom predstavljalo je u tim delima (na fonu ekspresionizma) zapravo određenje prema njenom ekstremnom pojavnom obliku – ratu. I čitava međuratna književnost u Jugoslaviji, pored socijalne, imaće i tu ratnu tematiku, evociranje rata i određenje prema ratu kao fenomenu (sa jakim ideološkim kontekstom). Tome je bivao podređen i intelektualac kao književni lik, postajući čas glas sumnje, čas glas agona, i najzad – u krajnjoj konsekvenci – “napredujući” u *herojski lik osporavatelja!* Ako se sada poslužimo Greimasovom teorijom dvostruke disjunkcije,⁶ možemo ustanoviti sledeće: književni lik intelektualca u prozi do Prvog svetskog rata imao je zadatak da verbalizuje (i afirmiše) realnu strukturu sveta koja prethodi jezičkoj delatnosti (tj. književnom delu). Posle Prvog svetskog rata, književni lik intelektualca iz fiktivnog vremena naracije projektuje duh koji nastoji da *preosmisli* realnost. I tu u suštini i leži glavna napetost – u tom neskladu sposobnosti i namere književnog lika intelektualca i njegove delatnosti. Čitav Krležin roman *Na rubu pameti* i jeste utemeljen na tom neskladu koji postaje tragička krivica glavnoga junaka.

⁵ Wolfgang Iser, *Die Appellstruktur der Texte: Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971., 35.

⁶ Algirdas Julien Greimas, “Les Actants, les Acteurs et les Figures”, *Sémiotique narrative et textuelle* (ur. Claude Chabrol), Paris 1973., 162–164.

3.

Književni lik intelektualca u savremenoj prozi nemoguć je, kao delatni i delotvorni, kao imanentno estetski deo naracije, u svom prvobitnom i doskora dominirajućem vidu! Pre svega zbog odnosa prema istoriji, koji je, kako smo pokazali, bio dominantna hrvatske i srpske proze tokom vek i po razvoja. Zato što “savremena književnost ima velikih problema sa istorijom; ona o savremenoj istoriji kao da nema šta da kaže, niti zna kako to da učini”.⁷ Stoga savremena proza nastoji da iza *privida realnog* detektuje ili sama konstruiše *apokrifnu istoriju* (kako to naziva Brian McHale), što postaje osnovna odlika postmoderne fikcije, kao i tzv. metaproze. Apokrifna istorija protivreči zvaničnoj verziji na jedan od dva načina: ili dopunjuje “zabeleženu” istoriju, tvrdeći da vraća ono što je bilo potisnuto ili zaboravljeno (tražeći tzv. “podzemne tokove”), ili tu istoriju u potpunosti preoblikuje.⁸ Prvi slučaj je *parodija*, drugi je *destrukcija*. Proza Borisava Pekića iz poslednje faze, roman *Atlantida* i zbirka priča *Novi Jerusalem*, primer su ovakvog apokrifnog pristupa. A najslavniji svetski primer je sigurno Ruždijev roman *Deca ponoći*, u kome je prikazana apokrifna istorija Indije. Sad, naravno da neki teoretičari i književni istoričari iskazuju žal za “dobrim, starim pričama” boreći se – sada već anahrono – sa onim što pojednostavljeno nazivaju postmoderna.⁹

No, nema nikakve sumnje da je ovakav pristup naraciji, ovakvo osmišljavanje fikcije, u stvari reakcija na dehijerarhizaciju i nivelaciju semantičkih i vrednosnih polja u samoj realnosti. Prema tome, nije tačno da je “postmoderna epoha oduzela intelektualcu (...) svaki smisao djelovanja, naprosto eliminirala ga kao suvišnu nepotrebnost”.¹⁰ Stvar stoji sasvim obratno – nastojanje intelektualca da se postvare kao kritički nadmoćni glasovi savesti, a uz to njihovo prečesto koketiranje sa upravo etički upitnim ideološkim i socijalnim, a napose političkim nazorima i praksom, izazvali su reakciju. Na delu je, zapravo, u poslednje dve decenije *dekanonizacija*, i dok čekamo da uopšte otpočne proces neke nove kanonizacije, negde u tom međuvremenu (i međuprostoru) izgubio se i književni lik intelektualca kao rezonera, pobunjenika ili grešnika – a to znači da više nema herojske ili tragične figure intelektualca. I ne samo to: statistički gledano, u poslednje dve decenije u srpskoj i hrvatskoj književnosti proporcionalno opada broj intelektualca kao književnih likova. Bilo da se tematizuje rat, posleratna stvarnost, nacionalni problemi, socijalna pitanja – u fokusu je, pre svega, sudbina mlade generacije i tzv. marginalaca. Jurica Pavičić je tačno primetio da “galerija tipova u savremenoj književnosti u pravilu je selektivna”,¹¹ i to na štetu dominantnih, herojskih ili tragičnih figura.

Obilje informacija takođe ne pogoduje verifikaciji određene, superiorne, tačke gledišta u jednom proznom ostvarenju (kao, uostalom, ni u stvarnosti). Upravo na ovoj ravni tzv. “aristokratija duha” (o kojoj smo već govorili) izgubila je u borbi sa “demokratizacijom glasa”. Nema više dominantne, stajne tačke koju bi nosio jedan književni lik. Bahtin je govorio da “svaki junak izražava sebe, a celina dela je autorov izraz”.¹² U savremenoj prozi junak

⁷ Aleksandar JERKOV, “Nemoć istorije, istorija nemoći”, *Reč*, 3/1996., br. 28, 76.

⁸ Brian McHALE, *Postmodernist Fiction*, New York – London 1987., 89.

⁹ Cvjetko MILANJA, “O funkciji književnosti (na iskustvu hrvatske književne prakse)”, *Hrvatska književnost 20. stoljeća – različite ideje i funkcije književnosti* (ur. Branimir Bošnjak), Zagreb 2006., 116–118.

¹⁰ Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011., 42.

¹¹ Jurica PAVIČIĆ, “Prošlo je vrijeme Sumatra i Javi”, *Sarajevske sveske*, 2004., br. 5, 128.

¹² Mihail BAHTIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991., 74.

izražava sebe kroz druge – kroz određenu socijalnu grupu, ili generacijsku grupu, ili kroz naciju, a to nužno vodi u dominaciju glasa autora, što, opet prema Bahtinu, “nije normalan slučaj”, i takva proza “vredi malo, ili ništa”.¹³ Citatnost i pačvork u savremenoj prozi i potiču od *citata kao informacije*, i od njegovog preoblikovanja. Tako dolazimo do toga da se intelektualnost razume kao načitanost, a što sa svoje strane derogira i demistifikuje lik intelektualca. U krajnjoj konsekvenci, prevladava stav da život i nije moguć van knjige, dakle fiktivno i faktičko se više ne samo ne suprotstavljaju, ne samo da se više iz fiktivnog ne promišlja fakat (realnost), već fiktivno dominira nad realnim (faktičkim). Jedina realnost koja se priznaje jeste ona koja može da se uklopi u narativni fikcionalni svet! Ekstremni izraz toga jeste da intelektualac kao književni lik pribavlja sebi smisao samo u fiktivnom svetu koji postaje jedina realnost (primer je roman srpskog pisca Gorana Petrovića *Sitničarnica “Kod srećne ruke”*).

S obzirom na sve ovo, kao što nas upozorava Lyotard, nema više ni velikih priča ni velikih heroja. Lyotard tu negira Berđajeva, koji veli da “nemoguće je čoveka izdvojiti iz istorije i nemoguće je izdvojiti istoriju iz čoveka”.¹⁴ Nasuprot tome, danas, u postindustrijskoj, informatičkoj eri i isto takvome društvu, “pitanje legitimnosti znanja postavlja se na posve drugačiji način. Velika je priča izgubila svoju vjerodostojnost.”¹⁵ Još je Max Wehrli “zavapio” 1967. godine: “Danas je u velikoj meri nastupio ogroman gubitak istorijske dimenzije, u mišljenju kao i u znanju, te gubitak svesti o kontinuitetu.”¹⁶ Naglasak je premešten sa ciljeva na sredstva, sa namere na delovanje, sa spekulativnog na aktivno. Stoga i intelektualac kao književni lik mora da traži ne više istorijsku (epsku), već ličnu (emocionalnu) biografiju. Jer, ako je “biografija tekst kojim se obezbeđuje verifikacija postojanja u univerzumu tekstualnosti”,¹⁷ onda u savremenoj prozi to više ne može biti istorijska biografija, već isključivo intelektualna. Narator *Fame o biciklistima* na jednom mestu veli: “Svaka biografija je jedna velika mistifikacija.”¹⁸ Naravno, to je tako ako biografiju prihvatimo kao istorijski utemeljen prosede za izgradnju književnog lika. Ako, međutim, biografiju književnog lika posmatramo kao put njegove sopstvene dekonstrukcije, onda u savremenoj prozi (već od osamdesetih godina prošloga stoleća) imamo protivrečnost i paradoks kao osnovu takve biografije. Kišov junak u *Grobnici za Borisa Davidoviča*, Novski, kao revolucionar, bori se za “čistotu” svoje biografije, ali u toj borbi, želeći da pobjegne od totalitarnog diskursa (kao istorijski predodređene biografije), zapravo u konačnici prihvata totalitarni diskurs. Verovatno je da je Kiš, u mnogo čemu, modelirao neke svoje starije savremenike, ugledne književnike, koji su, bežeći od istorijskih datosti, transcendentujući ih, u stvari sve više uranjali i nužno prihvatili totalitarni diskurs.

¹³ *Isto*, 74.

¹⁴ Nikolaj BERĐAJEV, *Smisao istorije: ogled filozofije čovečje sudbine*, Beograd 2001., 21.

¹⁵ Jean François LYOTARD, *Postmoderno stanje: izveštaj o znanju*, Zagreb 2005., 89.

¹⁶ Max WEHRLI, “Sinn und Unsinn der Literaturgeschichte”, *Neue Zürcher Zeitung* (Zürich), br. 813, 26. 2. 1967., 20.

¹⁷ Igor PERIŠIĆ, “Biografija književnog junaka kao priča u priči u prozi Danila Kiša i Svetislava Basare”, *Teorija, estetika, poetika: zbornik radova u čast Miloslava Šutića* (ur. Gojko Tešić), Beograd 2008., 371.

¹⁸ Svetislav BASARA, *Fama o biciklistima*, Beograd 1996., 159.

4.

Stoga, savremena prozna ostvarenja koja i dalje insistiraju na hijerarhijskom poimanju stvari,¹⁹ na prevalentno intelektualizovanom vrednovanju kroz govor i delovanje intelektualca kao književnog lika, nužno bivaju anahrona, a intelektualac kao književni lik postaje “ideja koja govori” i neizostavno se postvaruje kao kič-figura. Iako se čini da stanje fakata u poslednje dve decenije nije ništa drugačije nego ono posle Prvog ili Drugog svetskog rata, ovi pisci ne uviđaju da se o tome više ne može govoriti glasom privilegovanog posmatrača. Ovi pripovedači nemaju u vidu ono što Jauss zove “specifičnom dispozicijom publike”²⁰ koja utiče na to da se relativizuje, ili čak porekne iluzija o tobožnjoj vanvremenosti književnog dela. I sad se vraćamo Iseru, koji, kao da poriče svoju tvrdnju o tome da osobine književnih likova “proishode iz svakidašnje realnosti”, upozorava (a to je 1971. godina!) da “fiktionalni tekstovi i fiktionalni likovi nikako ne smeju da budu tako konstruisani da potvrđuju bez ostatka ikakva značenja koja bismo im mi pripisali”, jer se, zaključuje Iser, “svaki smisao može prevazići”. I završava: “U tom smislu, fiktionalni tekstovi su uvek ispred životne prakse!”²¹ Eto postmoderniste pre postmodernizma!

Dobar deo savremenih književnika nije to shvatio, te mi u nizu savremenih hrvatskih i srpskih romana i pripovedaka koji prate beskrvni, jalovi i samoponištavajući model aralico-ćosićevske proze, nailazimo na potpuna ogrešenja o strukturu i semantiku književnog teksta, i to ne samo sa aspekta unutrašnjih osobina jednog proznog ostvarenja, već i sa aspekta relacije književnost – stvarnost, tj. fiktivno – realno. Time se narušava identitet fiktionalnog junaka, što se može sagledati na primerima romana Nedjeljka Fabrija i Gorana Petrovića. Ove pisce uzimamo u raspravu zato što su u nekim svojim drugim delima ostvarili uspešnu transpoziciju književnih junaka u narativne svetove. Međutim, upravo zato romani koje ćemo pomenuti (i u hrvatskoj i u srpskoj kulturnoj javnosti s pravom kuđeni, ali i preterano, i iz vanliterarnih razloga, hvaljeni) bivaju eklatantan primer stvaralačkog promašaja. Identitet fiktionalnog junaka, naime, mora biti zaštićen granicom između dva sveta – stvarnog i mogućnog. Međutim, sam fiktionalni identitet mora biti – da bi bio ubedljiv kao književni lik – ontološki istorodan i hijerarhijski jednak sa stvarnim svetom,²² a ne da se, kao u Fabrijevom romanu *Smrt Vronskog* ili Petrovićevoj *Opsadi crkve Svetog Spasa*, na veštački način, uz obilje autorskih intervencija koje opterećuju naraciju, uzdiže na pijedestal sudije i presuditelja. Dakle, da se ukratko osvrnemo na *Smrt Vronskog*, ne može se insistirati na podvojenosti istorijskih prototipova iz autorove savremenosti (rat u Hrvatskoj) i fiktionalnih prototipova iz Tolstojevog romana. Drugim rečima, dijalog sa *Anom Karenjinom* ne može se odvijati na nivou istorije, kako je to Fabio pokušao, već samo na nivou lične drame, da bi uopšte bio intertekstualno uspešan. Jer, kod Tolstoja istorija nadilazi pojedinca, a kod Fabrija nije ništa drugo nego sluškinja autora. Fabriju je nedostajao potencijal istorijskog Vronskog, ali u tom slučaju on ne bi mogao biti onako plošno poistovećen sa likovima ratnika – posebno intelektualaca u ratu – kao što je to slučaj u Fabrijevoj prozi. Nije dovoljno – a to se najbolje vidi na primeru Petrovićeve simplifikacije književnih likova u romanu *Opsada crkve*

¹⁹ Lik FERI, *Homo aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Novi Sad 1994., 250.

²⁰ Hans Robert JAUSS, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz 1967., 30.

²¹ W. ISER, *Die Appellstruktur der Texte*, 35.

²² O ovome opširnije: D. E. B. POLLARD, “Fiction and Semantics”, *Ratio*, 15/1973., br. 1, 57–73; Jerzy PELC, “Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expression and Intentional Objects”, *Logique et Analyse*, 20/1977., br. 79, 244–267.

Svetog Spasa – da se izvrši transmisija tzv. stvarnih činjenica,²³ već je potrebna transmisija “kulturnih realema”.²⁴ To, međutim, intelektualizovani junak Petrovićevog romana ne čini, pošto je jasno izražena ideologizovanost romanesknog prosedea i autorova želja da junaka provede kroz iskupljenje do oduhovljenja i obogotvorenja. Od autonomne narativne vertikalne književnog lika tu, međutim, kao ni u Fabrijevom romanu, ne može biti ni reči. Zbog očigledne želje oba autora da svoje intelektualne junake prikažu kao metonimijske figure tragedije svojih nacija i simbolične označioce borbe za svoj rod, nije se mogao otvoriti prostor za plodotvoran agon realnosti i fikcije, zbog čega je poništeno “osnovno konfiguracijsko načelo na kome opstoji narativnost”.²⁵ Zato su i ovi književni likovi ostali tek kič-figure, “ideje koje govore”²⁶ – jer ovi autori nisu shvatili da književni lik, pa i lik intelektualca, ne može biti modelovan po uzoru na *stvarno realno*, već po uzoru na *stvarno moguće*. Tek tada književni lik može pretendovati na to da iz njegovog narativno uobličjenog, fikcionalnog iskustva, čitalac crpi to iskustvo kao i iz realnog sveta! Kao “nešto iskustveno za šta je i on (čitalac; *prim. B. Đ.*) zainteresovan”.²⁷ Drugim rečima, Fabio i Petrović su u navedenim romanima počinili prvobitni greh težnje za dovršenošću svojih junaka i same priče. A upravo je nepotpunost, tj. “nedovršenost” u samoj ontološkoj biti književnog teksta.²⁸

5.

Svaka metanaracija teži da u sebi obuhvati afirmaciju utopističkog poimanja sveta, čemu je još postmoderna odrekla svrhovitost. Teleološka ideologija, čiji je glas u književnosti otelotvoren u liku intelektualca, izgubila je svoj *raison d'être*, te je upravo krajem dvadesetog stoleća i proglašen tzv. kraj utopije.²⁹ Čini se da dobar deo učaurene i tradicionalističke hrvatske i srpske prozne književnosti to nije primetio. Postmoderno stavljanje pod sumnju čak i moralne kritike, tj. etičkih normi,³⁰ oduzelo je, u značajnoj meri, smisao intelektualcu kao književnom liku koji će u sebi, u vremenu i prostoru naracije, sublimirati moralne i intelektualne dileme ljudskoga roda. Savremena književnost okrenula se liku kao “objektu”, svojevrsnoj žrtvi koja pati i trpi.³¹ Ako je već Lyotard pokazao da je u moderno doba

²³ O ovom narativnom postupku i svim njegovim ograničenjima videti: Nicholas WOLTERSTORFF, *Works and Worlds of Art*, Oxford 1980., 188–190.

²⁴ O fikcionalizaciji i transmisiji tzv. kulturnih realema videti: Itamar EVEN-ZOHAR, “Constraints on Realeme Intertability in Narrative”, *Poetics Today*, 1/1980., br. 1, 65–74. Štaviše, jedino se insistiranjem na tzv. “kulturnom potencijalu pripovedanja” sama naracija može potvrditi kao spona između realnog i fikcionalnog. Videti: Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981., 211.

²⁵ Frank KERMODE, *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, New York 1966., 178.

²⁶ O ovome videti: Bojan ĐORĐEVIĆ, “Književni lik kao ideja koja govori”, *Savremena srpska proza 13: zbornik radova* (ur. Veroljub Vukašinović), Trstenik 2001., 97–102.

²⁷ Johannes ANDEREGG, *Fiktion und Kommunikation: Ein Beitrag zur Theorie der Prosa*, Göttingen 1973., 72.

²⁸ Videti o ovome magistralne studije: David LEWIS, “Truth in Fiction”, *American Philosophical Quarterly*, 15/1978., br. 1, 37–46; John HEINTZ, “Reference and Inference in Fiction”, *Poetics*, 8/1979., br. 1–2, 85–99; Terence PARSONS, *Nonexistent Objects*, New Haven – London 1980., 182–185.

²⁹ Russell JACOBY, *The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*, Los Angeles 1999.

³⁰ “Ono što je problematično kad je reč o moralnoj kritici nisu norme, vrednosti ili pravila kojima se rukovodimo, već žrtve i njihova patnja koja ostaje neprepoznata.” Adi OPHIR, “Shifting the Ground of the Moral Domain in Lyotard’s ‘Le Différend’”, *Constellations*, 4/1997., br. 2, 194.

³¹ Sa stanovišta teorije recepcije radi se o tome da se čitalačkoj pažnji više ne nude likovi kao sublimisani karakteri, već njihove narativne pozicije. Videti: Harald WEINRICH, *Literatur für Leser: Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft*, Stuttgart 1971., 30–31.

univerzalizam (i insistiranje na njemu) samo oblik represije,³² onda je i književni lik intelektualca kao posednika *univerzalne* etičke tačke gledišta izveštačen i književnoumetnički neuspeo, osuđen da ponavlja modele koji su nekada funkcionisali, a danas – uveliko podvrgnuti sumnji i kritici – ne mogu biti ponovljeni.

U savremenoj prozi primećuje se, usprkos elementima dekonstrukcionizma i relativizma, svojevrsan povratak realističkom prosedeu, koji nastoji da mapira tzv. “moguće svetove” u narativnom diskursu, koji se, opet, od realnog razlikuju samo po sadržaju, ali ne po vrednosti.³³ Pošto ti mogući svetovi ne mogu da budu svedeni ni na šta bazičnije, oni se samim tim prirodno opiru svakome redukcionizmu. A upravo je redukcionizam osnovna odlika – i greh – onih hrvatskih i srpskih prozaista koji pišu u tradicionalističkom ključu. I upravo su njihovi književni likovi – i to pre svega likovi intelektualaca – krajnje redukovani i svedeni na ulogu rezonera koja, međutim, nema utemeljenja i ne približava se čak ni ulozi antičkog hora. Najviše do čega dosežu takvi likovi intelektualaca jeste nivo komentarisanja realnosti, što, naravno, nikako ne može biti shvaćeno kao ozbiljan, umetnički svrhovit diskurs. Junaci proze Nedjeljka Fabrija i Gorana Petrovića, o kojima smo govorili, ali i nekih drugih, generacijski, svetonazorski, pa i estetički raznorodnih pisaca nisu prirodno, i umetnički opravdano, ugrađeni u modelativni okvir fikcionalnog sveta u kome opstojavaju. Nastojeći da svojim književnim likovima intelektualaca daju univerzalno znanje, ovi pisci sasvim previđaju činjenicu da je svaki književni lik nužno nepotpun, i da je ta nepotpunost – ili bolje reći nezavršenost – književnog lika jedino estetski delotvorna. Ta nepotpunost fikcionalnih likova i određuje stil naracije.³⁴ Otuda beskonačno ponavljanje stilskih postupaka i prosedea utiče na to da čitalac teško može razlikovati stil nabrojanih pisaca, tj. da teško može na osnovu stila odrediti kom piscu koje delo pripada. Sve na šta ovi pisci svode svoju naraciju jeste nacionalna i, delom, ideološka atribucija, koja, na kraju krajeva, određuje i likove intelektualaca. Svaki fikcionalni akter, tj. književni lik, oblikuje sopstveni domen sačinjen od skupa osobina, skupa uverenja, mreže odnosa i opsega delovanja. Kada pisac konstruiše narativne svetove i književne likove (a oni su uvek piščeva konstrukcija!), on etičke istine i ogrešenja o njih “stipulira, a ne otkriva ih nekim moćnim mikroskopima”.³⁵ U slučaju kičlikova intelektualaca radi se o tome da ih pomenuti prozaisti konstruišu kao jednodimenzionalne figure sa zauvek datim obrascima mišljenja, koji onda, poput prirodnjaka, pod mikroskop stavljaju druge književne junake i druge, različite umetničke i životne istine. To doprinosi nedopustivom mešanju autora u naraciju, brisanjem granice autora i naratora, a to, dalje, rezultira, neubedljivom i krajnje izveštačenom narativnom konstrukcijom. Pripovetka ili roman tako, u krajnjoj liniji, ukazuju se kao imanentno *deskriptivni tekstovi* koji čitaoca ne mogu navesti da sam kreira elemente fikcionalnog sveta. Književnim likovima intelektualaca u ovim delima nedostaje ona “snaga autentizacije”³⁶ koju bi oni preuzeli od klasičnog autora kao sveznajućeg pripovedača. A to onda znači da pisac svesno – i potpuno neumetnički – manipuliše svojim književnim likovima u svrhu vanliterarnih, uglavnom nacionalnih/nacionalističkih ili ideoloških predrasuda. Nažalost, nigde se to bolje ne da

³² Jean François LYOTARD, *Political Writings*, Minnesota 1993., 18.

³³ Videti: David LEWIS, “Possible World Semantics for Counterfactual Logics: A Rejoinder”, *Journal of Philosophical Logic*, 6/1977., br. 1, 359–363; David LEWIS, *On the Plurality of Worlds*, Oxford 1986., 67–71.

³⁴ Lubomir DOLEŽEL, “A Short Note on a Long Subject: Literary Style”, *Voz’mi na radost’: To Honour Jeanne van der Eng-Liedmeier* (ur. J. Amsenga, J. Pama, i W.G. Weststeijn), Amsterdam 1980., 1–7.

³⁵ Saul A. KRIPKE, “Naming and Necessity”, *Semantics of Natural Language* (ur. Donald Davidson i Gilbert Harman), Dordrecht 1972., 267.

³⁶ John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Cambridge 1962., 78.

očitovati nego u nekim od navedenih primera savremene hrvatske i srpske književnosti u poslednjoj deceniji dvadesetog i prvoj deceniji dvadeset prvoga stoleća.

S druge strane, u savremenoj hrvatskoj i srpskoj fikcionalnoj prozi koja, opet, ne želi da robuje ovom tradicionalističkom i redukcionističkom prosedeu, intelektualac kao književni lik zauvek je izgubio one attribute koji su ga prethodnih vek i po bitno određivali, ali i ograničavali. Da bi uopšte kao fikcionalna figura mogao biti semantički potentan i narativno upotrebljiv, takav lik se mora prilagoditi dekanonizovanom i dehijerarhizovanom diskursu. U ponajboljim hrvatskim i srpskim romanima nastajalim u poslednje dve decenije intelektualac je, ako ga ima, uglavnom skrajnuta figura, a pojam i suština ovakvog književnog lika bitno su promenjeni. Pa tako intelektualac može biti junak trivijalnog žanra ali sa ozbiljnim dilemama o svrsishodnosti svoga poziva i svoje intelektualne strasti (*Koraljna vrata* Pavla Pavličića); može biti pripadnik mlađe generacije koja svoj intelektualizam gradi na različitim, ali podjednako potentnim kulturnim potencijalima tzv. "visoke književnosti" i stripova (*Kad magle stanu* Josipa Mlakića); može biti vremenom pregaženi a iskustvom opterećeni svedok oba ratna zla, i onog iz četrdesetih i onog iz devedesetih godina (*Ubistvo s predumišljajem* Slobodana Selenića); može biti cinični i autoironični opservator koji upravo u svojoj sabraći iz tzv. intelektualnih, uglavnom književnih i akademskih krugova, vidi Luciferu nacije (*Looney Tunes* Svetislava Basare); najzad, to je čovek koji će svoje intelektualne dileme i razočaranja transformisati kroz profesionalne razgovore, tj. psihološke seanse, sa drugim likovima iz istog narativnog polja (*Rod avetnjaka* Slađane Bukovac). No, kako god da se postvaruje, intelektualac kao književni lik ne može više pretendovati da bude kano-nizovani, hijerarhijski uzvišeni etički presuditelj u ovom dekanonizovanom i dekonstrui-sanom vremenu. Kako u stvarnosti – tako i u fikciji.

THE INTELLECTUAL AS A LITERARY CHARACTER – FROM HEROISM TO KITSCH

In their attempts to get to the bottom of universal questions of good and evil, love and death, transience and eternity, religion and ideology; and to provide solutions for national and social issues, intellectuals have always provided various differing answers. Those differing perceptions and answers were also reflected in fiction. In the 19th and 20th centuries, fiction is primarily imbued with the so-called intellectualized narration. The character of the intellectual was, therefore, defined by ideology more than any other type. However, in recent decades (from the 1980s onwards), the character of the intellectual in contemporary fiction has undergone a transformation which defies classification within the hero/sinner dichotomy. In other words the character of the intellectual is no longer merely a vessel for certain ethical values. This is mostly because of the stance towards history that has shaped the dominant currents of Croatian and Serbian prose. The character of the intellectual is therefore often parodied or deconstructed in postmodern prose, as well as later. That is a logical consequence of the reaction to the erosion of hierarchy, as well as value and semantic fields in the real discourse itself. The sheer amount available information also contributes to this, as it prevents the intellectual from assuming a superior position. As Lyotard himself has pointed out, there are no more grand narratives or great heroes. In that regard, the insistence of Croatian and Serbian prose writers who attempt to verify extra-literary mythologems in their work on perception through hierarchy and on ascribing prevalently intellectual value judgements based on the speech

and acts of the fictional intellectual results in that character's reduction to "an idea that speaks", a canonized kitsch-figure disconnected from the fictional world it inhabits. Adopting this kind of reductionism, the writers adhering to this traditional model achieve little more than the level of commenting on reality. This inevitably affects the narrative, making it seem unconvincing and overblown. Such writers are usually guided by motives and patterns extraneous to art, most notably nationalism and ideology. As a result, their fiction is weak both in terms of the effect it produces and in terms of structure.

Keywords: the intellectual, character type, heroism, kitsch, ideology, discourse, contemporary fiction

Literatura

- Johannes ANDEREGG, *Fiktion und kommunikation: Ein Beitrag zur Theorie der Prosa*, Göttingen 1973.
- John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Cambridge 1962.
- Mihail BAHTIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991.
- Nikolaj BERĐAJEV, *Smisao istorije: ogled filozofije čovečje sudbine*, Beograd 2001.
- Lubomir DOLEŽEL, "A Short Note on a Long Subject: Literary Style", *Voz'mi na radost': To Honour Jeanne van der Eng-Liedmeier* (ur. J. Amsenga, J. Pama, i W.G. Weststeijn), Amsterdam 1980., 1–7.
- Bojan ĐORĐEVIĆ, "Književni lik kao ideja koja govori", *Savremena srpska proza 13: zbornik radova* (ur. Veroljub Vukašinić), Trstenik 2001., 97–102.
- Itamar EVEN-ZOHAR, "Constraints on Realeme Instertability in Narrative", *Poetics Today*, 1/1980., br. 1, 65–74.
- Lik FERI, *Homo aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Novi Sad 1994.
- Gérard GENETTE, *Figures III*, Paris 1972.
- Algirdas Julien GREIMAS, "Les Actants, les Acteurs et le Figures", *Sémiotique narrative et textuelle* (ur. Claude Chabrol), Paris 1973., 161–176.
- John HEINTZ, "Reference and Inference in Fiction", *Poetics*, 8/1979., br 1–2, 85–99.
- Wolfgang ISER, *Die Appellstruktur der Texte: Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971.
- Russell JACOBY, *The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*, Los Angeles 1999.
- Hans Robert JAUSS, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz 1967.
- Aleksandar JERKOV, "Nemoć istorije, istorija nemoći", *Reč*, 3/1996., br. 28, 76–81.
- Frank KERMODE, *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, New York 1966.
- Zoran KONSTANTINović, "Književnost kao alternativna ideologija", *Iz književnosti: poetika – kritika – istorija: zbornik radova u čast Predraga Palavestre* (ur. Miodrag Matićki), Beograd 1997., 465–475.
- Saul A. KRIPKE, "Naming and Necessity", *Semantics of Natural Language* (ur. Donald Davidson i Gilbert Harman), Dordrecht 1972., 253–355.
- David LEWIS, "Possible World Semantics for Counterfactual Logics: A Rejoinder", *Journal of Philosophical Logic*, 6/1977., br. 1, 359–363
- David LEWIS, "Truth in Fiction", *American Philosophical Quarterly*, 15/1978., br. 1, 37–46.

- David LEWIS, *On the Plurality of Worlds*, Oxford 1986.
- Jean François LYOTARD, *Political Writings*, Minnesota 1993.
- Jean François LYOTARD, *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb 2005.
- Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981.
- Brian McHALE, *Postmodernist Fiction*, New York – London 1987.
- Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011.
- Cvjetko MILANJA, “O funkciji književnosti (na iskustvu hrvatske književne prakse)”, *Hrvatska književnost 20. stoljeća – različite ideje i funkcije književnosti* (ur. Branimir Bošnjak), Zagreb 2006., 113–126.
- Adi OPHIR, “Shifting the Ground of the Moral Domain in Lyotard’s ‘Le Differend’”, *Constellations*, 4/1997., br. 2, 189–204.
- Terence PARSONS, *Nonexistent Objects*, New Haven – London 1980.
- Jurica PAVIČIĆ, “Prošlo je vrijeme Sumatra i Javi”, *Sarajevske sveske*, 2004., br. 5, 125–135.
- Jerzy PELC, “Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expression and Intentional Objects”, *Logique et Analyse*, 20/1977., br. 79, 244–267.
- Igor PERIŠIĆ, “Biografija književnog junaka kao priča u priči u prozi Danila Kiša i Svetislava Basare”, *Teorija, estetika, poetika: zbornik radova u čast Miloslava Šutića* (ur. Gojko Tešić), Beograd 2008., 367–374.
- D. E. B. POLLARD, “Fiction and Semantics”, *Ratio*, 15/1973., br. 1, 57–73.
- Max WEHRLI, “Sinn und Unsinn der Literaturgeschichte”, *Neue Zürcher Zeitung* (Zürich), br. 813, 26. 2. 1967., 20.
- Harald WEINRICH, *Literatur für Leser: Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft*, Stuttgart 1971.
- Nicholas WOLTERSTORFF, *Works and Worlds of Art*, Oxford 1980.

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2014.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 10

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d. o. o., Zagreb

Za nakladnike

prof. dr. sc. Damir Boras
Igor Ranić

Uredili

prof. dr. sc. Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina, prof.

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Nadežda Čaćinović

Ova knjiga tiskana je sredstvima projekta "Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region" koji je sufinancirala Europska unija.

*Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije.
This publication has been produced with the assistance of the European Union*

Europska unija

Projekt je implemen-
tiran od strane
Sveučilišta u Zagrebu

Ulaganje
u budućnost

Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture RH i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2014., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Plejada

ISBN 978-953-7782-34-4 (Plejada)
978-953-175-518-4 (Filozofski fakultet)

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s Desničinih susreta 2013.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA